

OILAVIY MUNOSABATLARDA SHAXSNING MILLIY VA UMUMMADANIY
DUNYOQARASHINING SHAKLLANISHIDAGI SHART-SHAROITLARCONDITIONS FOR THE FORMATION OF A PERSON'S NATIONAL AND PUBLIC
WORLD VIEW IN FAMILY RELATIONSУСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО
МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХInoyatova Saodatxon Johongir qizi¹¹Inoyatova Saodatxon Johongir qizi– Oila va xotin-qizlar» ilmiy tadqiqot instituti, Tayanch
doktoranti.**Annotatsiya**

Mazkur maqolada jamiyatning ijtimoiy munosabatlari orasida oilaning o'рни muhim ekanligi ochib berilgan. Bunda oila ijtimoiy va psixologik guruh sifatida jamiyatning asosiy ijtimoiy birligi vazifasini bajarishi ilmiy asoslangan. Bu bilan oila shaxslararo munosabatlarda shaxsning ijtimoiylashuvi va uni barcha avlodlarining etnik-madaniy qadriyatlar bilan aloqadorligi ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье раскрывается важная роль семьи среди социальных отношений общества. Научно обосновано, что семья как социально-психологическая группа выполняет функцию основной социальной ячейки общества. При этом произведен социально-философский анализ социализации личности в семейных межличностных отношениях и ее связи с этнокультурными ценностями всех его поколений.

Abstract

This article reveals the important role of the family among the social relations of the society. It is scientifically based that the family, as a social and psychological group, performs the function of the main social unit of the society. With this, a socio-philosophical analysis of the socialization of the individual in family interpersonal relations and his connection with the ethnic-cultural values of all his generations has been made.

Kalit so'zlar: Oila, gender, antropologik, avtonom, reproduktiv, retrospektiv, shaxs, dunyoqarash, qadriyat.

Ключевые слова: Семья, гендер, антропологический, автономный, репродуктивный, ретроспективный, личность, мировоззрение, ценность.

Key words: Family, gender, anthropological, autonomous, reproductive, retrospective, personality, worldview, value

KIRISH

Oilaviy hayot iqtisodiyot, siyosat, madaniyatda sodir bo'layotgan jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-madaniy jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. Tarixiy rivojlanish jarayonida oila va jamiyat, oila va shaxs o'rtasidagi munosabatlar ishlab chiqarish usuli, turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlar, ma'lum bir jamiyatda hukmronlik qilgan tizim ta'sirida doimiy ravishda o'zgarib turadi va oilaviy qadriyatlar davlat ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va takomillashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun insonning rivojlanishi, takomillashishi va farovonligi, shu tariqa, insonning ichki dunyosini tashqi dunyoga "kiritish", ularning o'zaro ta'siriga bog'liqdir. Dastlab, oila jamiyatni tashkil etishning asosiy usuli bo'lib, u jamiyat bilan munosabatlarda hayotiy qadriyatlar, g'oyalar, pozitsiyalar birligi bilan birlashtirilgan odamlar birlashmasi sifatida tavsiflanadi.

Ijtimoiy hayot rivojlanib, murakkablashib borgan sari, XIX-XX asrlar boshlarida, Yevropa madaniyatining umumiy inqirozi boshlanganda buyon, oiladagi inqiroz alomatlari ham yaqqol namoyon bo'ldi. Endi oila yosh avlodni madaniy an'analarga sodiqlik ruhida tarbiyalashning asosiy usuli sifatida qabul qilinmaydigan bo'ldi. Oqibatda esa oilaviy qadriyatlar nikoh va oilaning deyarli barcha sohalarida jiddiy o'zgarishlarga duch keldi.

Shu munosabat bilan oila va nikoh munosabatlari mavjudligining aksiologik asoslarini, oilaning turli xil ijtimoiy tuzilmalar bilan, xususan, davlat bilan o'zaro munosabatlarning umumiy qonuniyatlari va tendensiyalarini to'g'ri anglash dolzarb bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Oila ijtimoiy hayot zanjirining muhim bo'g'inidir, chunki har bir millat va davlat alohida oilalardan iborat: oila davlatning birinchi asosidir. Oila — bu turmush o'rtoqlar va ularning avlodlarini birlashtiradigan jamiyatning asosiy bo'lagi. Oilada shaxs o'zining ba'zi xususiyatlarini qurbon qilib, bir butunga a'zo sifatida kiradi. Oila hayoti jins va yosh bo'yicha mehnat taqsimoti, uy-ro'zg'or ishlari, odamlarning kundalik hayotda o'zaro yordami, turmush o'rtoqlarning yaqin hayoti, naslning uzayishi va shu sababli odamlarning ko'payishi, yangi avlodni tarbiyalash bilan bog'liq.

Oila — bu shaxsni individual shakllantirishning eng muhim vositasi: aynan shu yerda bola ijtimoiy hayotga aralashadi, uning qadriyatlarini, o'zini tutish normalarini, fikrlash uslublarini va tilini o'rganadi. Boshqacha qilib aytganda, oila tarbiya maktabidir, hayotiy tajribani, dunyo haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi. Shaxslararo muvofiqlik muammosi o'ta nozik va nihoyatda murakkab muammodir. Muloqotga kiradigan odamlar (aloqa jarayonida, birgalikda ishlash, o'qish, o'ynash yoki erkak bilan ayol o'rtasidagi shaxsiy munosabatlar) mos yoki o'zaro mos kelmaydigan, hatto umuman mos kelmaydigan bo'lib chiqadi. Shaxslararo muvofiqlik — bu sheriklarning qiymat yo'nalishlari, ijtimoiy va axloqiy pozitsiyalari, didlari, fe'l-atvori va fe'l-atvori, hissiy va intellektual darajasi va munosabatlari, maqbul kombinatsiyasi (o'xshashligi yoki bir-birini to'ldirishi) asosida, o'zaro aloqada, birgalikdagi faoliyatda yoki turmushdagi hayotda o'zaro qabul qilishdir.

Shaxslararo muvofiqlik mezon — bu sheriklarning natijadan qoniqishi va eng muhimi, o'zaro ta'sir jarayoni, agar ularning har biri boshqasining talablari balandligida bo'lsa, o'zaro aloqalarni o'rnatish uchun maxsus sharoitlar yaratishga hojat yo'q munosabatlarni tushunish va doimo tartibga solishdir. Shaxslararo muvofiqlik bilan, qoida tariqasida, o'zaro xushyoqish, hurmat, kelajakdagi aloqalarning qulay natijalariga, ya'ni munosabatlarning ishonchlilikiga asoslanadi.

Oila va nikoh masalalari har doim katta qiziqish uyg'otdi, oilada qadr-qimmat munosabatlari shakllanadi, oilada bola o'zi, boshqalar bilan, dunyo bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rganadi. Biz hayotning dastlabki saboqlarini oilada o'rganamiz. Oila — bu shaxsiyatni shakllantirishning noyob instituti, uni boshqa biron bir ijtimoiy guruh o'rnini bosa olmaydi.

Oilaviy muammolar faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, o'qituvchilar va boshqalar tomonidan ko'rib chiqiladi. Ba'zi olimlar biz oilani o'zgartirishga zamondoshimiz deb hisoblashadi, boshqalari bugungi kunda ushbu muassasada sodir bo'layotgan jarayonlar salbiy ekanligiga amin bo'ladilar.

Oila butun jamiyat rivojlanish tendensiyalarini aks ettiruvchi muhim ijtimoiy institutlardan biridir. Oila — bu shaxsni ijtimoiylashtirishning asosiy axloqiy instituti va madaniy qadriyatlarning tarixiy uzatilishidir. Hozirgi vaqtda jamiyat axloqan va jismonan sog'lom insonni tarbiyalashga qodir bo'lgan ma'naviy kuchli oilaga har qachongidan ham ko'proq ehtiyoj sezmoqda. Aytish mumkinki, millat salomatligi yosh avlodning axloqiy salomatligiga bog'liq. Madaniy va tarixiy rivojlanish jarayonida ham oilaviy munosabatlarning shakli, ham ushbu munosabatlarning mazmuni, masalan, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar o'zgargan. Falsafiy-antropologik va falsafiy-madaniy tahlil uchun nikohning ayrim shakllari paydo bo'lishining sabablari va oilaviy inqiroz sabablarini ko'rib chiqish muhimdir. Madaniy va axloqiy qadriyatlarning tashuvchisi bo'lgan zamonaviy oiladagi o'zgarishlarni, shuningdek, an'anaviy jamiyatda nikoh va oila turlarini o'rganishni kuzatish kerak.

Oila murakkab ijtimoiy-madaniy hodisadir. Uning o'ziga xos xususiyati shundaki, u inson hayotining barcha jabhalarini yo'naltirishga qodir, shuningdek, ijtimoiy amaliyot darajalariga: individualdan ijtimoiy-madaniy darajagacha borishi mumkin. Oila tarkibida o'zaro bog'liq bo'lgan uchta blokni shartli ravishda ajratish mumkin: 1) tabiiy va biologik; 2) iqtisodiy, umumiy iqtisodiyotni boshqarish bilan bog'liq; 3) ma'naviy va psixologik, ko'proq darajada ota-onalarning sevgisi, bolalarga, keksa ota-onalarga g'amxo'rlik qilish, axloqiy xulq-atvor me'yorlari bilan bog'liq. Birlikdagi barcha aloqalarning umumiyliklari oilani alohida ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida yaratadi, chunki erkak va ayolning qonuniy ravishda mustahkamlanmagan va umumiy hayot bilan bog'lanmagan yaqinligini oila deb atash mumkin emas.

Oila sohasida shaxslarning hayotiy faoliyatining namoyon bo'lishining xilma-xil shakllarini sintez qilish tendensiyasi faqat oilani ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida tushunish asosida mumkin. Agar biz, bir tomondan, oilani falsafiy va ilmiy tushunishning o'ziga xos xususiyatlarini anglab yetsak, unda oila jamiyatning asosiy funksiyalaridan biri — uning a'zolarini ko'paytirish va uni amalga oshiradigan maxsus ijtimoiy institut sifatida tushuniladi. Boshqa tomondan, agar bugungi sivilizatsiyaning eng muhim tendensiyalaridan biri — shaxsni individuallashtirishga intilish va shaxsning o'zini o'zi anglashini hisobga olsak, oilaning kelajagi to'g'risida prognozlar yaratish,

loyihalar ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Ushbu holatlar ushbu ish doirasida oila institutini ijtimoiy-falsafiy o'rganishni taqozo etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda davlatning oilaviy siyosat sohasidagi ustuvor vazifasi oila instituti hayoti uchun qulay sharoitlarni ta'minlash, uning iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy funksiyalarini bajarish, oilaning axloqiy asoslarini mustahkamlash va uning jamiyatdagi obro'sini oshirishdan iborat. Ushbu vazifani amalga oshirish shartlaridan biri bu oilani jamiyat va har bir inson hayotining ajralmas qismi sifatida chuqur va har tomonlama ijtimoiy-falsafiy tahlil qilishdir. Bunday tadqiqot oilaning asosiy funksiyalarini bajarishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi, zamonaviy davlatining manfaatlariga javob beradigan va shaxsning uyg'un rivojlanishiga hissa qo'shadigan oilaning me'yoriy modelini shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy jamiyatning keng qamrovli islohoti sharoitida oilaning o'zgarishini o'rganish muammosi nafaqat o'ta dolzarb, balki nazariy va amaliy jihatdan ham ma'lum bir murakkablik bilan ajralib turadi. Ushbu mavzu murakkab va fanlararo xarakterga ega bo'lib, ijtimoiy falsafa, sotsiologiya, etnografiya, psixologiya, siyosatshunoslik, demografiyaning turli xil sohalari, shu jumladan oilani ijtimoiy institutga aylantirish, tuzilishi va shakllari oila, oila institutlarining genezisi va evolyutsiyasi, nikoh shuningdek demografik, gender va oilaviy siyosat masalalarini o'z ichiga qamrab oladi. Oila va uning institutsional o'zgarishlarini o'rganish, shuningdek, oila alohida ijtimoiy-madaniy institut ekanligi, butun jamiyat taraqqiyotining barqarorligi ko'p jihatdan unga bog'liq bo'lganligi nuqtai nazaridan ham o'rganish muhimdir. Bu tadqiqotchilarning oilaviy o'zgarishlarga doimiy qiziqishini oshishiga xizmat qiladi.

Oila jamiyatning boshlang'ich bo'lagi sifatida ijtimoiy-madaniy munosabatlarning butun majmuasini takror ishlab chiqarishda qatnashadi. Oilada odam sog'ayib, dam oladi, bu yerda farzand ko'radi va ularni ijtimoiy yetuklik yoshigacha tarbiyalaydi, aynan oilada bolalarda ham, kattalarda ham hissiy va psixologik munosabatlarning yetakchi shakllari paydo bo'ladi. Shuning uchun oilaviy hayot sohasidagi transformatsiyalar, oilalarning yangi turlarining paydo bo'lishi va ulardagi munosabatlarning yangi turlari tub ijtimoiy o'zgarishdir. U ijtimoiy faylasufning e'tiboridan chetda qolishi mumkin emas. Har xil turdagi oilalarning ijtimoiy o'ziga xosligini o'rganish alohida ahamiyatga ega, chunki aynan shu o'ziga xoslik oxir-oqibat oilaning pozitsiyasini belgilaydi. Jamiyatning birligi sifatida oilaning ijtimoiy tuzilishidagi o'zgarishlar tarixan qisqa vaqt ichida yuz berdi va qadriyatlar, me'yorlar, xulq-atvor shakllari, maqomlari, rollari, ijtimoiy nazorat tizimi va oilalar turlarining tubdan o'zgarishi bilan birga kechdi.

Oilaning yangi turlarining paydo bo'lishi muammosi ilmiy doiralarda munozaralarga sabab bo'ladi. Ba'zi tadqiqotchilar jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlarda sanoat va postindustrial jamiyat oilasiga xos bo'lgan pasayish, inqirozning umumiy alomatlarini ko'radi; boshqalari abadiy qarama-qarshiliklari va hamma narsada rivojlanishning ahamiyatsiz bo'lgan yo'llarini izlashlari mumkin. Ijtimoiy hodisalarga tipologik yondashuvga ko'ra oila tipologik tuzilma sifatida, kichik bir guruh odamlarning birgalikdagi hayotining oilaviy shakli sifatida qarash muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv oilaning muvaffaqiyati va muvaffaqiyatsizligi sharoitlarini uning shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlardagi vositachilik funksiyasini hisobga olgan holda (ularni avtonom yaxlitlik sifatida oila manfaatlariga yo'naltirish orqali) aniqlashtirishga imkon beradi. Ushbu yondashuv asosida oila ijtimoiy hodisa sifatida yetarlicha o'rganilmagan. Bundan tashqari, zamonaviy oilaning tipologiyasini har tomonlama o'rganish dolzarbdir.

Boshqa tomondan, oila — bu nikoh atrofida rivojlanayotgan odamlar birlashmasi, qon aloqalari bilan bog'langan va o'zaro munosabatlarni o'rnatish uchun asos bo'lgan ushbu aloqalar. Bular, bizning fikrimizcha, nikoh va oilaning arxetipik xususiyatlari va ushbu arxetipdan har xil og'ishlar uni xira qilishi mumkin, ammo bekor qila olmaydi.

Oila hodisasi yakuniy tahlilda axloqiy ildizlarga ega. Shu asosda insoniyat tarixida oila va nikohning barcha shakllarining abadiy borligi gipotezasi ilgari surilgan. Har safar har bir davr o'z oilasining ustun turiga ega (yoki uning bir nechta ijtimoiy jihatdan maqbul variantlari), lekin har bir davrda, asosan, mumkin — va hatto har doim ham katta yoki kichik darajada amalga oshiriladi. Bundan tashqari, inson individual-shaxsiy darajadagi oila insoniyat mavjudligining ma'lum bir boshlang'ich ko'ksini tashkil etishini anglash kerak, bunda ham tabiiy, ham ijtimoiy belgilanishlar pishib etiladi. Bu bizga oila va nikohning asosiy ijtimoiy-madaniy shakllari mavjudligining arxetipik tabiati kontseptsiyasini tasdiqlash huquqini beradi. Bu kabi oila jamiyatning tarixiy va ontologik

arxetipidir. Bu shuni anglatadiki, oila tarixiy jihatdan birinchi inson hamjamiyati bo'lib, neolit davridan boshlab butun insoniyat hayoti uchun ushbu hayot rivojlanib boradigan markaziy o'qi sifatida belgilovchi xususiyati to'g'risida to'liq ishonch bilan gapirishimiz mumkin.

Oilaning hozirgi inqiroz holati ijtimoiy hayotning barcha sohalarida inqiroz hodisalarining manbai hisoblanadi. Oilaning muammolarini yetarli darajada hal qilmasdan, uning jismoniy va ma'naviy salomatligini mustahkamlamasdan, davlat va nodavlat tuzilmalar tomonidan ataylab qo'llab-quvvatlanmasdan, jamiyat farovonligi uchun yetarlicha yuqori salohiyatni ta'minlash mumkin emas. Bundan tashqari, oila "davlat hayotining ishonchli tayanchi" bo'lishi mumkin. Oila funksiyalarining deformatsiyasiga oilaviy va nikoh munosabatlarini moslashtirish va boshlang'ich ijtimoiy institutning yo'qolgan pozitsiyalarini tiklash bo'yicha oqilona dastur qarshi turishi kerak. Bizga zamonaviy ijtimoiy jarayonlarda oila va jamiyatning ba'zi aloqa nuqtalarini ajratib ko'rsatish kerak ko'rinadi.

Jamiyatning texnik salohiyatini rivojlantirish yo'lidan borishda oila ijtimoiy tarkibida tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, ish joyini uyga ko'chirish bilan haqiqiy oilaviy aloqa uchun sharoitlar paydo bo'ladi, yaqin odamlar o'rtasida eng chuqur va mustahkam munosabatlar rivojlanadi. Oilada o'z tarbiyaviy funksiyasini bajarishda shaxslararo va guruhlararo o'zaro munosabatlarning asosiy qobiliyatlari singdirilganligi sababli, oila jamiyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishi uchun kanal bo'lishi mumkin.

Oila har doim ham jamiyatga kerak bo'ladi, chunki odamlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj, avlodlar almashinuvi, shaxsning ijtimoiylashuvi, har bir insonning sog'lig'ini saqlash va umr ko'rish davomiyligini oshirish oilaning ahamiyati va ijtimoiy qiymatini oshiradi. Yoshlar o'rtasida nikoh va oilaviy munosabatlar madaniyatini shakllantirish yigit-qizlarni kattalar hayotiga, shu jumladan oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida barcha tarbiyaviy ishlarning muhim bo'g'inidir. Har bir inson hayoti ssenariysida, ichki hissiy va ma'naviy hayotda oilaning o'rni va roli nihoyatda katta. Asr boshida odam juda xilma-xil bilimlarning egasiga aylandi, lekin u quvonadi va azoblanadi, oila yaratadi yoki uni yuzlab yillar oldingi kabi sabablarga ko'ra buzadi.

Oila tufayli moddiy munosabatlar ma'naviy munosabatlarga aylanadi va aksincha, odamlarning qadriyat yo'nalishlari, ularning g'oyalari, kayfiyatlari, rejalari va orzulari amaliy harakatlarda aks etadi. Binobarin, oila davrning obyektiv dunyosini ziddiyatlari va shaxsning subyektiv pozitsiyalari, istaklari va kayfiyatlari bilan aks ettiradi. Biroq, global miqyosdagi uyg'unlashuv, «bir xil odatlar, umumiy prinsiplar bo'yicha yashash, umumiy qadriyatlarga asoslanish, bir xil an'analariga va axloq normalariga bo'ysunish, qoidalarni bixillashtirishga intilish» milliy turmush tarzi, milliy ma'naviyatlarning yemirilishiga olib kelmoqda. Ushbu vaziyatda milliy o'zlikni saqlash instinkti, ko'p hollarda, milliy mahdudlikka, o'zga qadriyatlar tizimini yoppasiga, ko'r-ko'rona inkor etilishiga yoki milliy nigilizm kuchayishiga olib kelmoqda.

XULOSA

Birinchidan, ijtimoiy-falsafiy tushunchalarni tahlil qilish dunyoqarash ta'limotlarining oila va nikoh munosabatlari mohiyatiga ta'sirini aniqlashga imkon berdi. G'arb va mahalliy faylasuflarning oilaviy va nikoh munosabatlari tushunchalarini tahlil qilish natijasida jamiyat tarixiy rivojlanishining turli bosqichlarida oila va nikoh munosabatlarining faoliyati diniy bo'lishi mumkin bo'lgan turli xil qoidalar bilan boshqariladigandek, mafkuraviy ta'limot jamiyatida hukmronlik qilishiga qarab axloqiy va huquqiy ideologemalar ustuvor ahamiyat kasb etadi. G'arb falsafiy an'alariga ko'ra, oila va nikoh munosabatlarining rivojlanishini belgilovchi asosiy omil bu iqtisodiy omil (ishlab chiqarish usuli, xususiy mulk). Bunda G'arb mamlakatlarida mafkuraviy asos bo'lgan protestantizmning dogmalari muhim rol o'ynadi. Protestant dini va kapitalistik munosabatlar tomonidan ishlab chiqarilgan qadriyatlarning kombinatsiyasi barqaror monogam oilani tug'dirdi, bu esa meros orqali mulkni o'tkazish uchun juda zarur bo'lgan otalik maqomini mustahkamladi. Ikkinchidan, retrospektiv tahlil oila va nikoh munosabatlari institutini hukmron g'oyaviy ta'limot tomonidan ilgari surilgan qadriyatlarning haqiqiy tashuvchisi sifatida ko'rsatishga imkon berdi, chunki qadriyatlar va ideallar dunyoqarash ta'limotining asosiy elementlari hisoblanadi. Jamiyatda qadriyatlar tizimining o'zgarishi oila shakllari va oilaviy va nikoh munosabatlarining mohiyatini o'zgartirish jarayoniga parallel ravishda degan xulosaga kelish mumkin edi. Oila inson hayotini takror ishlab chiqarish instituti, bundan tashqari ishlab chiqarish kollektivi bo'lib, uning a'zolari o'zaro majburiyatlar bilan bir-biriga bog'langan va ularning har biriga ma'lum vazifalar yuklangan. Umuman olganda, jamiyatdagi patriarxal oila hamma narsa suveren — otaning irodasiga bo'ysunadigan davlatning o'ziga xos mikro-modeli edi. Sanoat inqilobi oilaning funksiyalarini o'zgartirishga olib keldi, ularning

FALSAFA

asosiylari reproduktiv, iqtisodiy holatdan iborat edi. Shunga qaramay, oila butun hayoti davomida ma'naviy boshpana beradigan maskan rolini o'ynagan, bu ko'rsatkichlardan biri bola tarbiyasi bilan bog'liq. Oilaviy munosabatlarda madaniy an'analarning mavjudligi tarbiya jarayoniga o'ziga ijodiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki aynan oiladagi madaniy tajribani, urf-odat va an'analarni, ko'nikma va qobiliyatlarni uzatish va idrok etish jarayoni avlodlar o'rtasidagi mustahkam aloqani belgilab beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qobilov Sh. Globallashuv va xavfsizlik. –Toshkent.: O'zbekiston Respublikasi IIB Akademiyasi, 2006. 112 b.
2. Komilov N. Komil inson - millat kelajagi. - Toshkent : O'zbekiston, 2001. - 240 b.
3. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. Toshkent. Universitet, 1998, 214 b.
4. Falsafa qomusiy lug'at. -Toshkent.: Sharq, 2004. – 592 b.
5. Human Rights: New Perspectives, New Realities/ Ed. By Admantia Pollis and Peter Schwab/ Boulder, CO 2000/ P. 18,16.
6. <http://biz.allvrn.ru/e-gloss/a-20/id-3462.html>